

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าในประเทศไทย เมื่อสังคมมนุษย์พัฒนาขึ้นเป็น “บ้าน” และ “เมือง” ป่ายังเป็นแหล่งธรรมชาติที่ลึกลับและน่าเกรงกลัว ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับป่าหรือนายพรานเท่านั้นที่กล้าหาญเข้าไปล่าสัตว์หรือเก็บของป่า ความรู้สึกว่ป่าเป็นสิ่งที่ลึกลับและห่างไกล สะท้อนออกมาในคำว่าเถื่อน เมื่อใช้คำนามว่า “เถื่อน” มีความหมายเช่นเดียวกับป่า แต่เมื่อใช้เป็นคำวิเศษณ์ “เถื่อน” กลับมีความหมายในเชิงลบคือห่างไกลจากความเจริญหรือไม่ถูกต้องตามกฎหมาย หากใช้คำว่าป่าซ้อนกับคำว่าเถื่อน “ป่าเถื่อน” ก็แปลว่าห่างไกลจากที่อยู่ของคนยังไม่เจริญ ซึ่งเป็นความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานปี พ.ศ.2525 (อานันท์ กาญจนพันธุ์และคณะ 2543 : 495-496) ในสมัยต่อมาป่าถูกมองว่าเป็นแหล่งทรัพยากรเนื้อไม้ที่สำคัญ จึงมีบริษัทต่างชาติหลายแห่งเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ป่าภาคเหนือโดยขอสัมปทานจากรัฐ แต่การบุกรุกป่าอย่างจริงจังนั้นเกิดขึ้นเมื่อรัฐส่งเสริม “การพัฒนา” โดยการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบยังชีพสู่ระบบพาณิชย์ เช่นการปลูกข้าวและการทำสวนยางพารา ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดที่ว่า “ป่าคือที่ดิน” ป่าไม้จึงมีความสำคัญยิ่งไปกว่ามูลค่าของเนื้อไม้อย่างเดียว เพราะป่าตั้งอยู่บนที่ดินซึ่งสามารถจะพลิกให้เป็นพื้นที่ทางการเกษตรได้ ป่าไม้จึงเป็นพื้นที่มี “มูลค่า” และถูกบุกรุกทำลายมากขึ้น เพื่อการจับจองและใช้ประโยชน์ “ข้อเท็จจริงในปัจจุบันก็คือไม่มีพื้นที่ว่างเปล่าเหลืออยู่อีกแล้ว นอกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ” (อภิชัย พันธเสน 2539 : 27) ดังนั้นพื้นที่ป่าค่อยๆ ลดลงและป่าที่เหลือก็เสื่อมโทรมลงอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีการจัดตั้งหน่วยงานของรัฐขึ้นเพื่อจัดการป่าโดยตรง แต่ก็ทำงานด้านอนุรักษ์ไม่ได้ผลเท่าที่ควร มีปัญหาต่างๆ มากมายเป็นพัฒนาการป่าไม้ในประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและผลประโยชน์ ป่าไม้กลายเป็นทรัพยากรอันมีค่าเกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจและผลประโยชน์ขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ช่วงประมาณปี พ.ศ.2500 ป่าไม้ไทยมีขบวนการคอมมิวนิสต์เข้ามาเกี่ยวข้องโดยยึดพื้นที่ป่าเป็นฐานที่มั่น ทำให้เขตพื้นที่หลายแห่งกลายเป็นพื้นที่สีแดง ยากที่ต่างชาติและรัฐบาลเข้า

ไปตัดไม้ในผืนป่านั้น รัฐบาลพยายามที่สลายกลุ่มคอมมิวนิสต์ในพื้นที่สีแดงให้ได้โดยวิธีการต่างๆ เช่น ทหารมีการใช้นโยบายสร้างถนนในเขตป่าและให้ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนทั้งสองข้างถนน เพื่อการควบคุมขบวนการคอมมิวนิสต์ ในขณะนั้นการมองป่าไม้เป็นทรัพย์สินอันมีค่ายังคงดำรงอยู่ การตัดไม้ทำลายป่ามีมากขึ้นจนพื้นที่ป่าเหลือน้อยลงทุกที ปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าทำให้รัฐหันมาสนใจเรื่องการอนุรักษ์ รัฐมีการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าเพื่อการอนุรักษ์มีกฎหมายอนุรักษ์ฉบับแรกขึ้นเมื่อ พ.ศ.2503 เป้าหมายหลักเพื่อรักษาผืนป่าให้มีความเป็นธรรมชาติมากที่สุด ไม่ยอมรับเรื่องคนกับป่า รัฐใช้อำนาจทางกฎหมายแยกคนออกจากป่าโดยเฉพาะชุมชนที่อยู่อาศัยมาก่อนการประกาศให้เป็นเขตอนุรักษ์ รัฐดำเนินการจัดเส้นกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานข้อเท็จจริงในพื้นที่และขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ก่อให้เกิดการชอนทับพื้นที่ที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนกลายเป็นผู้ผิดกฎหมายในถิ่นฐานของตนเองนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชน (เครือข่ายป่าชุมชน, 2545 : 11-13)

ต่อมาในช่วงประมาณปี พ.ศ.2525 เกิดแนวคิดวนศาสตร์ชุมชน ซึ่งอาจจะกลายเป็นกระบวนทัศน์ที่ใหม่และทันเหตุการณ์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดนี้อาจจะได้รับแรงกระตุ้นจากองค์กรระหว่างประเทศ คือ Food and Agricultural Organization (FAO) ที่เห็นความสำคัญของป่าไม้ ในฐานะแหล่งอาหารของชุมชนบริเวณใกล้เคียงและผลักดันให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่า แนวคิดดังกล่าวเริ่มก่อตัวขึ้นในประเทศไทย หลังจากที่มีโครงการปลูกป่าโดยหน่วยงานของรัฐ ซึ่งในการดำเนินงานเจ้าหน้าที่ป่าไม้ต้องทำงานประสานกับชุมชน จึงเริ่มตระหนักกันว่าผู้ที่มีศักยภาพดูแลรักษาและจัดการป่ามากที่สุดน่าจะเป็นชุมชนที่มีความผูกพันกับป่ามานาน ทั้งหาอาหารและพืชใช้สอยต่างๆ จากป่า นอกจากนั้นยังมีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าอย่างลึกซึ้งด้วย แนวคิดวนศาสตร์ชุมชนต่างจากกิจกรรมป่าไม้ที่ดำเนินกันมาแต่เดิมโดยพัฒนาบทบาทรัฐจากผู้มีอำนาจจัดการ มาเป็นผู้ประสานและส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตนในเชิงปฏิบัติระดับชุมชนนั้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์และคณะ 2543 : 495-497) ขณะเดียวกันในช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2531 เกิดพายุใหญ่ที่ภาคใต้และเกิดน้ำป่าไหลหลากนำเอาโคลนมาจากยอดเขา ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเสียชีวิตจากเหตุการณ์ดังกล่าวจำนวนไม่น้อย จากการสืบสวนพบว่าเป็นเพราะการตัดไม้ทำลายป่าบนพื้นที่ป่าต้นน้ำ เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้รัฐบาลประกาศยกเลิกการสัมปทานป่าไม้และประกาศปิดป่าอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2532 (ตฤตถ์ นพคุณ 2544 : 45-50)

การจัดการทรัพยากรป่าตามแนวคิดเพื่อเศรษฐกิจ พัฒนาการสู่การจัดการทรัพยากรป่าเพื่อการอนุรักษ์ สู่การจัดการทรัพยากรป่าตามแนวคิดวนศาสตร์ชุมชน พัฒนาการสู่แนวคิดเรื่องป่าชุมชนหรือป่าเชิงสังคมกำเนิดขึ้นมาในท่ามกลางปัญหาการจัดการป่าในประเทศโลกที่สาม ซึ่งได้รับอิทธิพลโดยตรงจากการนำแนวคิดการจัดการป่าของประเทศตะวันตก ที่มุ่งเน้นการทำไม้

มีค่าทางเศรษฐกิจ การที่รัฐมีมุมมองต่อป่าในฐานะเป็นสินค้าที่เป็นปัจจัยการผลิตในเชิงอุตสาหกรรมหรือเป็นสินค้า ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วในขณะเดียวกันก็สร้างผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยพึ่งพิงป่าเพราะเหตุที่ป่าเปรียบเสมือน “ทุนชีวิตและวัฒนธรรม” ดังนั้นการทำลายป่าจึงได้ส่งผลโดยตรงต่อการสร้างสภาวะยากจนให้เกิดขึ้น รัฐในประเทศโลกที่สามทั้งหลายแม้จะมีความริเริ่มแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าเพื่อรักษาไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ แต่ลำพังนโยบายกฎหมายและองค์กรรัฐเพียงลำพังไม่สามารถที่จะรักษาทรัพยากรไว้ได้ จึงได้มีการเปลี่ยนแนวคิดเรื่องป่าชุมชนขึ้น (โครงการพัฒนากลุ่มน้ำภาคเหนือโดยองค์กรชุมชน 2544 : 4-5) ความหลากหลายทางความคิดของคนในสังคมต่อ “ป่าชุมชน” นำไปสู่การประสานความร่วมมือเพื่อยกร่างกฎหมายป่าชุมชนซึ่งมีการยกร่างกฎหมายป่าชุมชนฉบับประชาชนตั้งแต่ พ.ศ.2536 และได้เปิดเวทีสาธารณะเพื่อโต้แย้งทางความคิดมีทั้งฝ่ายเห็นด้วยและฝ่ายไม่เห็นด้วย และมีการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อรัฐบาล นำไปสู่เวทีรับฟังความคิดเห็นตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีด้วยการประชาพิจารณ์ในปี พ.ศ.2540 และมีการปรับปรุงแก้ไขร่างกฎหมายร่วมกันระหว่างองค์กรอนุรักษ์ องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายชาวบ้าน และภาครัฐเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2543 และได้เข้าชื่อ 50,000 รายชื่อเสนอต่อรัฐสภาตามมาตรา 170 แห่งรัฐธรรมนูญ (เครือข่ายป่าชุมชน 2543 : 11) ปัจจุบันก็ยังคงมีการติดตามเกี่ยวกับ พระราชบัญญัติป่าชุมชน เพราะพระราชบัญญัติป่าชุมชนนั้นไม่ใช่การยกป่าให้ชาวบ้านแต่มันคือกระบวนการรักษาป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนทั้งในพื้นที่และทั่วประเทศ (เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 2547 : 114)

สรุปได้ว่าที่ผ่านมามีการจัดการทรัพยากรป่าในประเทศไทย รัฐรวมศูนย์อำนาจในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน เนื่องจากรัฐใช้กฎหมายต่างๆในการจัดการการใช้ประโยชน์ซึ่งขัดกับการจัดการการใช้ประโยชน์โดยชุมชนที่เน้นวิถีชุมชน จารีตประเพณีและสิทธิชุมชน พัฒนาการแนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม่ว่าแนวคิดการจัดการป่าเพื่อเศรษฐกิจ การจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์ การจัดการป่าตามแนวคิดวนศาสตร์ชุมชนรวมทั้งการจัดการป่าตามแนวคิดป่าชุมชน ซึ่งมีพระราชบัญญัติป่าชุมชนเป็นกฎหมายส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นที่มีชีวิตสัมพันธ์กับป่าได้มีส่วนร่วมกับรัฐในการใช้ประโยชน์และภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่หลากหลายเพื่อการอนุรักษ์ การจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าอย่างสมดุลและยั่งยืน (โครงการพัฒนากลุ่มน้ำภาคเหนือโดยองค์กรชุมชน 2544 : 8) ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงจากการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าแบบรวมศูนย์อำนาจ มาเป็นการกระจายอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่นเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนนั้นๆ ถึงแม้ปัจจุบันพระราชบัญญัติป่าชุมชนยังไม่ผ่านการอนุมัติ ในทางปฏิบัติระดับพื้นที่ไม่ใช่รัฐกับชุมชนแยกกันทำ แต่สามารถสร้างกระบวนการรักษาป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนได้ เพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน

ภาคใต้กับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า จากพัฒนาการเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าในระดับประเทศนำไปสู่ความขัดแย้งในระดับพื้นที่ทั่วทุกภูมิภาค โดยเฉพาะการประกาศเขตป่าสงวน เขตป่าอนุรักษ์ เขตอุทยานแห่งชาติ จากข้อมูลการสำรวจของกรมป่าไม้ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2544 พบว่าพื้นที่ป่าที่ถูกประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งยังไม่รวมพื้นที่เตรียมประกาศและป่าอนุรักษ์ประเภทอื่นๆ มีประชาชนอาศัยอยู่ไม่น้อยกว่า 4.6 แสนครอบครัวประมาณ 3 ล้านคน เป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยและที่ทำกินประมาณ 8.2 ล้านไร่ จะเห็นได้ชัดเจนว่ามาตรการเพิ่มพื้นที่อนุรักษ์นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนเนื่องจาก “คนอยู่กับป่า” มีป่าเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิต (เครือข่ายป่าชุมชน 2545 : 13) ภาคใต้เป็นภาคที่มีพื้นที่คุ้มครองในรูปแบบของอุทยานแห่งชาติอยู่มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่นๆ คือร้อยละ 11.52 ของเนื้อที่ภาค ซึ่งถือว่าการประกาศเขตคุ้มครองในลักษณะนี้เป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ภาครัฐกับชุมชน เพราะเจ้าหน้าที่ภาครัฐมีอำนาจผูกขาดในการควบคุมจัดการพื้นที่นั้น ในขณะที่ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณสมบัติและพึงพากับป่า การควบคุมการจัดการเจ้าหน้าที่รัฐกลับหวงห้ามและใช้มาตรการแยกคนออกจากป่า ชาวบ้านถือเป็นอุปสรรคในการเลี้ยงชีพของเขา ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้านจึงมักจะมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์กันและขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐในภาคใต้ที่พบเห็นส่วนใหญ่เกิดจากการประกาศเขตอนุรักษ์และเขตอุทยานแห่งชาติทับที่ทำกินของชาวบ้าน เช่น อุทยานเขาน้ำค้าง อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา อุทยานแห่งชาติทะเลบัน อำเภอกวนโดน จังหวัดสตูล เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าเขาพระแทว จังหวัดภูเก็ต และพื้นที่อื่นๆ อีกมากมายที่มีปัญหาระหว่างภาครัฐกับชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2543 : 497-499)

ชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นชุมชนหนึ่งที่ชาวบ้านมีการตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินมาก่อนปี พ.ศ.2460 ซึ่งเป็นหลักฐานชัดเจนบ่งบอกถึงการตั้งชุมชนมาก่อนการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติขึ้น ซึ่งอุทยานแห่งชาติเขาหลวงประกาศเมื่อ พ.ศ.2517 ชุมชนบ้านวังลุงมีทรัพยากรป่าเป็นที่พึ่งพาของชุมชนจำนวนมาก เป็นพื้นที่ที่อยู่ในแนวเทือกเขาสูงซึ่งอยู่ตอนกลางของภาค เป็นระบบนิเวศป่าดิบเขาเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชนิดพันธุ์พืชที่พบ ได้แก่ ไม้ก่อ ไม้จำปา พญาไม้ ไม้วงศ์กุหลาบ ไม้สกุลคำขาวและไม้จำปีป่า เป็นต้น ชาวบ้านในชุมชนมีการพึ่งพาทรัพยากรป่าในการดำรงชีวิตทั้งในแง่ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร สมุนไพร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ต่อมาเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในภาคใต้เมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2531 ความเสียหายที่เกิดขึ้นเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า จากการสัมปทานป่าที่ผ่านมา จากปรากฏการณ์ครั้งนี้ชุมชนบ้านวังลุงถือเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบทำให้ชุมชนบ้านวังลุงมองเห็นคุณค่าของป่าและต้นน้ำลำธารจึงมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและพัฒนาการมาเป็น “ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมบ้านวังลุง” ขึ้น ชาวบ้านพื้นที่ชุมชนบ้านวังลุงมีการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องโดยความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันระหว่างภาครัฐกับชุมชนหลายๆ ครั้งในพื้นที่ แต่ปัญหาระหว่างภาครัฐกับชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนบ้านวังลุงก็ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง เช่น ปัญหาการจับกุมชาวบ้านที่ไปทำสวนของตนเองในพื้นที่ซึ่งชาวบ้านทำมาหากินมานาน ปัญหาชาวบ้านปลูกไม้ผล ปลูกยางเพื่อการดำรงชีพเจ้าหน้าที่ภาครัฐให้ถอนทิ้ง ปัญหาการโค่นต้นยางเพื่อปลูกใหม่ในพื้นที่เดิมที่ทำมาหากินมานานถูกจับกุม เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวเป็นเพราะภาครัฐกับชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ การคิด การวางแผนการปฏิบัติรวมทั้งการตัดสินใจร่วมกันน้อยมาก เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวร่วมกันทางออกคือ ทำอย่างไรให้ภาครัฐกับชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าร่วมกันนำไปสู่การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนต่อไป (เฉลิม กาญจนพิทักษ์. สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2547)

โครงการวิจัยและพัฒนา เรื่องการพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการศึกษารูปแบบที่มีอยู่แล้วทั้งรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐและโดยชุมชนในภาพรวมเชื่อมโยงสู่พื้นที่ชุมชนบ้านวังลุง โดยการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส ปัญหาอุปสรรค และพัฒนารูปแบบเพื่อเกิดกระบวนการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน โดยทั้งรัฐและชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการใช้ประโยชน์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนเพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน

ปัญหาการวิจัย

จากการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ การสังเกตการณ์และการสนทนากลุ่มย่อยเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าในพื้นที่ชุมชนบ้านวังลุง ซึ่งในอดีตที่ผ่านมามีปัญหามากมายซึ่งสามารถสรุปประเด็นปัญหาและตั้งคำถามในการวิจัยครั้งนี้ดังนี้

1. รูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐที่ผ่านมาเป็นอย่างไร มีจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส ปัญหาอุปสรรคอย่างไร
2. รูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชนที่ผ่านมาเป็นอย่างไร มีจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส ปัญหาอุปสรรคอย่างไร
3. ถ้าจะพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนเป็นไปได้หรือไม่และมีรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์เป็นแบบใด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐในภาพรวม เชื่อมโยงสู่พื้นที่ชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช
2. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชนในภาพรวม เชื่อมโยงสู่พื้นที่ชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนพื้นที่ชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้นำรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าที่ได้พัฒนาและปรับปรุงแก้ไขโดยผ่านกระบวนการการมีส่วนร่วมไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นต่อไป
2. ผลงานวิจัยเรื่องนี้ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินงานของภาครัฐและชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช และพื้นที่อื่นๆ ที่ชุมชนและรัฐมีการใช้พื้นที่ป่าร่วมกัน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยและพัฒนา (Research & Development : R & D) แบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) นี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยทำการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนกรณีศึกษา ชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 6 ซึ่งชุมชนดังกล่าวมีจำนวนครัวเรือนรวมกันประมาณ 500 ครัวเรือน โดยทำการเก็บข้อมูลจากบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คณะกรรมการชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านวังลุง สมาชิกชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเขาหลวงหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติน้ำตกอ้ายเขียว เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) การประชุมระดมความคิดเห็น การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

การสังเกตและการเก็บข้อมูลจากเอกสาร (Secondary data) การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ใช้ระยะเวลา 3 ปี ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2546 ถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2549

กรอบแนวคิดในการวิจัย

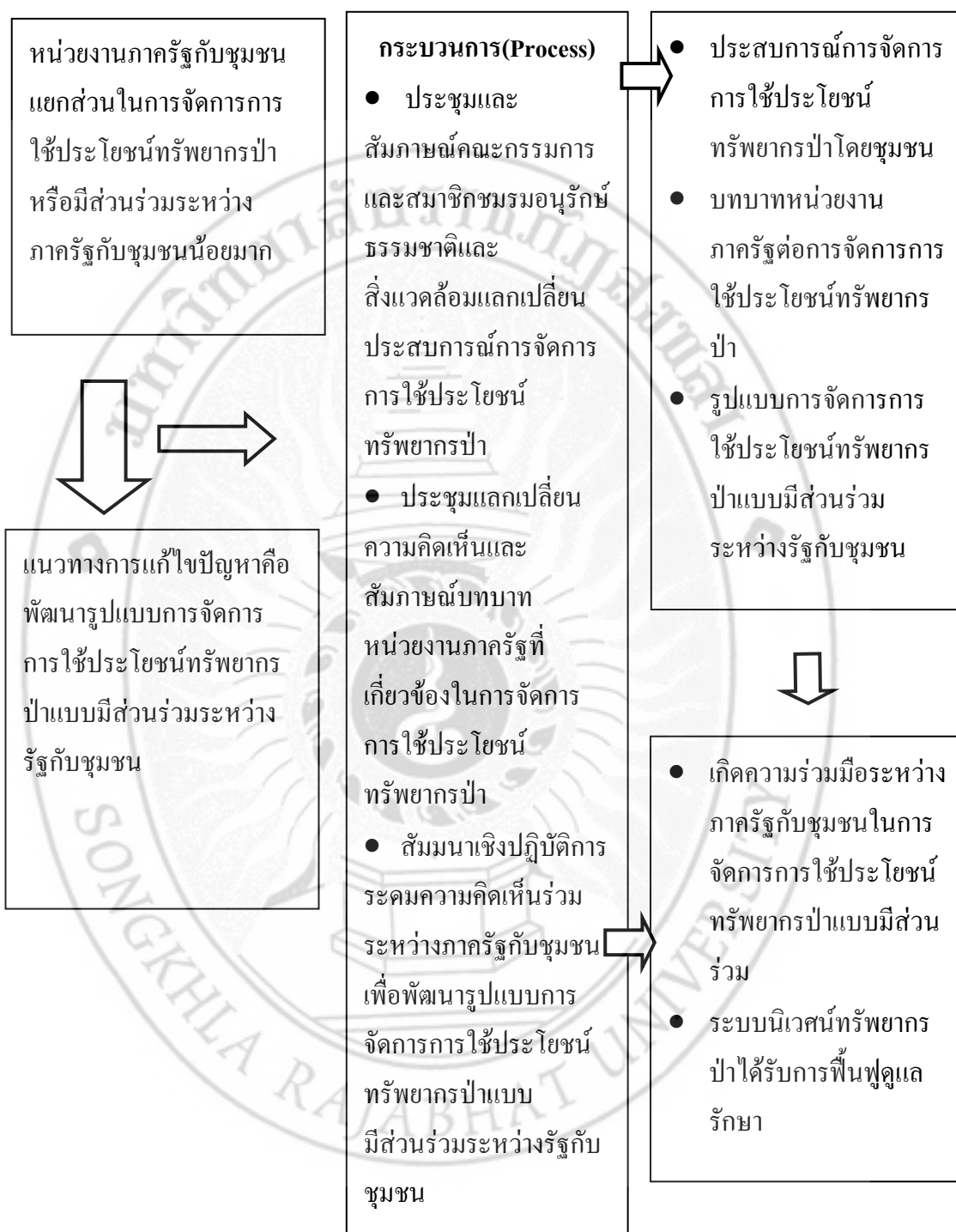
การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน เป็นการสร้างกระบวนการรักษาป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์วิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชน ลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดในการแก้ไขปัญหาแนวความคิดเชิงระบบ(System Model) ซึ่งประกอบไปด้วยปัจจัยนำเข้า(Input) กระบวนการในการทำงาน(Process) ผลผลิต(Output) ผลลัพธ์(Effect) และผลกระทบ(Impact) ของการดำเนินงานซึ่งมีรายละเอียดกรอบแนวคิดในการวิจัยดังต่อไปนี้

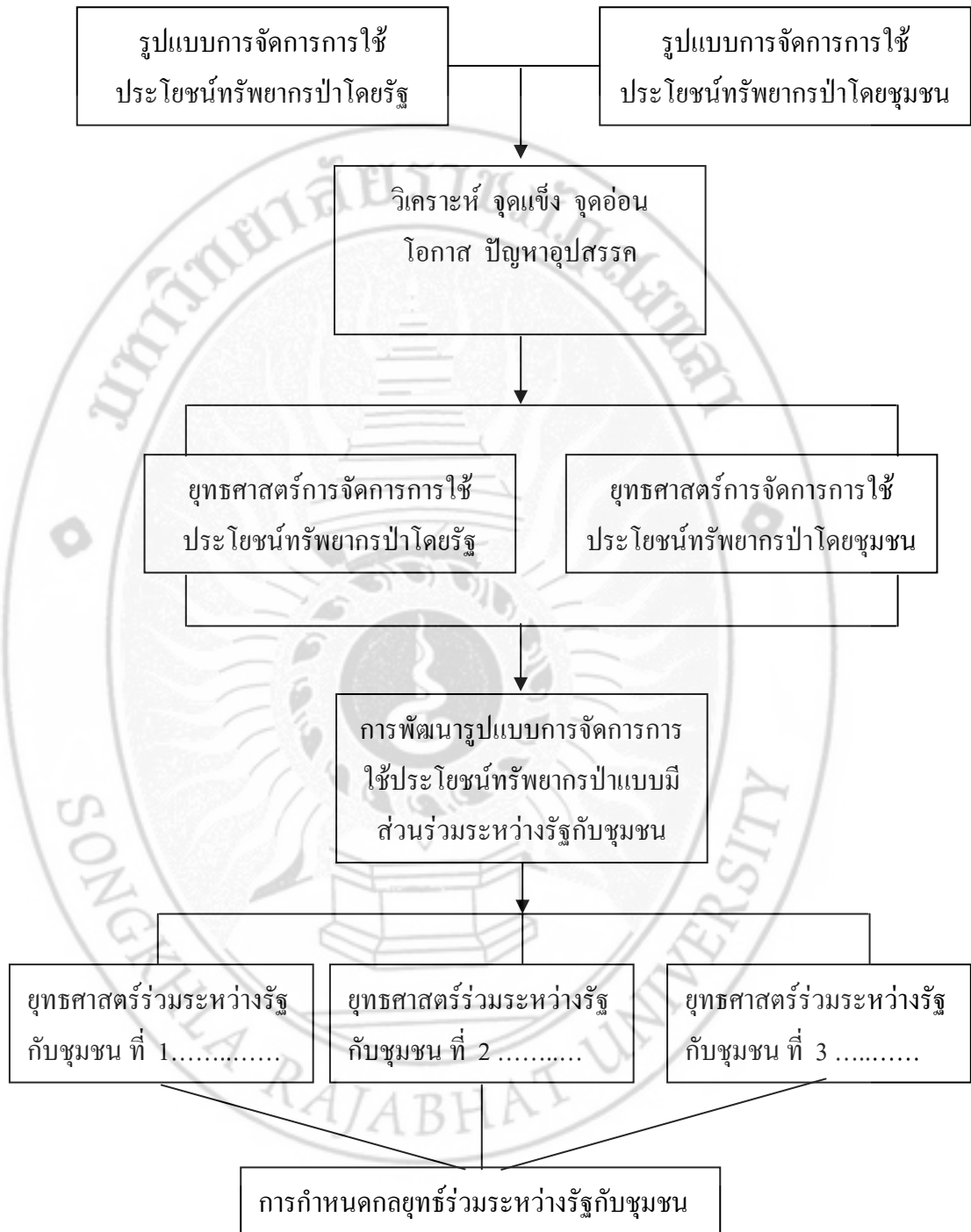
กรอบแนวคิดที่ 1 กรอบแนวคิดแก้ไขปัญหาเชิงระบบ (System model)

กรอบแนวคิดที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย Conceptual Framework

กรอบแนวคิดที่ 3 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ และรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน เพื่อพัฒนารูปแบบให้เกิดกระบวนการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อปฏิบัติในพื้นที่ชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช เพราะการศึกษาค้นคว้าศึกษาเฉพาะชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ในพื้นที่หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 6 เท่านั้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

ทรัพยากรป่านิยามศัพท์โดยรัฐ ป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 หมายถึงที่ดินของรัฐตั้งนี้ ที่ดินรกร้างว่างเปล่าที่ยังไม่มีผู้ใดได้กรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองตามประมวลกฎหมายที่ดินและยังไม่มีผู้ใดเข้าทำประโยชน์ในที่ดิน ที่ดินราชพัสดุ ตามมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ.2518 ซึ่งยังไม่มีการใช้ที่ดินตามวัตถุประสงค์ของการสงวนหรือหวงห้ามการใช้ที่ดินของทางราชการนั้น ที่ดินสาธารณประโยชน์เป็นที่ดินของรัฐประเภทพลเมือง ใช้ประโยชน์ร่วมกันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 1304(2) ที่ดินตามกฎหมายเฉพาะเป็นที่ดินเพื่อให้ส่วนราชการเข้าดำเนินการจัดสรรที่ดินให้แก่ประชาชน เช่นที่ดินในเขตนิคมสหกรณ์ ที่ดินในเขตนิคมสร้างตนเอง ที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ที่ดินในเขตจัดรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก เอกสารประกอบการฝึกอบรม 2543 : 148)

กฎหมายป่าไม้ กฎหมายป่าไม้มีทั้งหมด 5 ฉบับ ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญของแต่ละฉบับได้ดังนี้

1. พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 เป็นกฎหมายตัวแม่ ป่าหมายความว่าที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน เป็นที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดินจึงเป็นพื้นที่ป่าโดยไม่ต้องมีการประกาศกฎหมายว่าด้วยไม้หวงห้าม การเก็บหาของป่า การสัมปทาน และการทำไม้

2. พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 อุทยานแห่งชาติหมายความว่าที่ดินที่ได้กำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติ ที่ดินหมายความว่าพื้นที่ดินทั่วไปและหมายความรวมถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะและที่ชายทะเล โดยเมื่อรัฐบาลเห็นสมควรกำหนดบริเวณที่ดินแห่งใดที่มีสภาพธรรมชาติที่น่าสนใจ ให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิมเพื่อสงวน

ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาและรื่นรมย์ของประชาชน ก็ให้มีอำนาจกระทำได้โดยประกาศพระราชกฤษฎีกา

3. พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ป่าหมายความว่าที่ดินรวมตลอดถึงภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะและที่ชายทะเลที่ยังมิได้มีบุคคลได้มา ตามกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ คือ ป่าที่ได้กำหนดเป็นป่าสงวนแห่งชาติตามพระราชบัญญัตินี้ โดยมีการตั้งกรรมการสำหรับป่าสงวนแห่งชาติขึ้นคณะหนึ่ง

4. พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2535 เมื่อคณะรัฐมนตรีเห็นควร กำหนดบริเวณที่ดินแห่งใดให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า กระทำได้โดยตราพระราชกฤษฎีกา ที่ดินดังกล่าวต้องเป็นที่ดินที่ไม่ได้อยู่ในกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองตามประมวลกฎหมายที่ดินของบุคคลใดซึ่งมิใช่ทบวงการเมือง

5. พระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ.2535 สวนป่าหมายความว่าที่ดินที่ได้ขึ้นทะเบียนเพื่อทำการปลูกและบำรุงรักษาต้นไม้ที่เป็นไม้หวงห้ามตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้ ที่ดินที่จะขอขึ้นทะเบียนเป็นสวนป่าต้องเป็นที่ดินประเภทหนึ่งประเภทใดดังต่อไปนี้ คือที่ดินที่มีโฉนดที่ดิน หรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์ตามกฎหมายที่ดิน ที่ดินที่มีหนังสือทางราชการรับรองว่าอยู่ในระยะเวลาที่อาจขอรับโฉนดหรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์ที่ดินตามกฎหมายจัดรูปที่ดิน เพื่อการเกษตรกรรมหรือการจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ ที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่มีหนังสืออนุญาตเข้าทำการปลูกป่าตามกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ และที่ดินที่ได้ดำเนินการเพื่อการปลูกป่าของทางราชการ (ภาคภูมิ วิธานดิวัฒน์ 2543 : 5-6)

ทรัพยากรป่าเนียมศัพท์โดยชุมชน ป่าหมายถึง พื้นที่ป่าทั้งที่เป็นป่าบกและป่าชายเลน รวมทั้งผืนดิน ต้นไม้ ทุ่งหญ้า พันธุ์พืช สัตว์ป่า แหล่งน้ำ และสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติทั้งหมด รอบชุมชนหรือใกล้เคียงชุมชน โดยที่ชุมชนใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและรักษาระบบนิเวศโดยชุมชนเป็นผู้วางแผนดูแลรักษาฟื้นฟูและพัฒนาป่าชุมชน โดยทั้งนี้มีแผนการจัดการป่าของชุมชน อาจกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตในการจัดการป่าก็ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนด (เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ เอกสารประกอบการฝึกอบรม 2543 : 1) หรือพื้นที่ที่ชาวบ้านอาศัยและทำมาหากินในการนี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกผูกพันใน ทรัพยากรป่า เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมีการเลือกเพื่อใช้ประโยชน์โดยไม่ได้ครอบครองพื้นที่ทั้งหมด แต่ได้เลือกใช้ตามความจำเป็นของชุมชน เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถจำแนกชนิดและขนาดของพื้นที่ได้ (มงคล ด้านธานินทร์ 2536 : 199)

ทรัพยากรป่าชุมชนบ้านวังลุง หมายถึง ป่าที่ชุมชนมีการจัดการการใช้ประโยชน์ร่วมกันบริเวณเทือกเขาหลวงในพื้นที่ใกล้เคียงของ 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 6 โดยมี

การรวมตัวของคนในชุมชนทั้ง 2 หมู่บ้าน เป็นชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านวังลูง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช

การพัฒนารูปแบบ หมายถึง การสร้างกระบวนการรักษาทรัพยากรป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนเพื่อจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เน้นการมีส่วนร่วม ปรับแนวคิด วิชิตคิด วิชิตทำ รวมทั้งบทบาททั้งรัฐและชุมชนอย่างเหมาะสม

การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า หมายถึง การที่สมาชิกชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านวังลูง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราชและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง มีการวางแผน แบ่งหน้าที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์ การปลูก การบำรุงรักษา รวมทั้งการวางระเบียบกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำ แหล่งอาหารสมุนไพร แหล่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือประโยชน์อื่นๆ เพื่อจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่กำหนดปัญหาความต้องการ การตัดสินใจ แนวทางการแก้ปัญหา โดยชุมชนเป็นแกนหลักภาครัฐประสานและสนับสนุนเพื่อการพัฒนาที่แท้จริงและถาวรต่อเนื่อง

รัฐ หมายถึง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งระดับนโยบายและพื้นที่ คือ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและอุทยานแห่งชาติเทือกเขาหลวง ที่เกี่ยวข้องชุมชนบ้านวังลูงหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 6 ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราชทั้งทางตรงและทางอ้อม

ชุมชน หมายถึง ชุมชนบ้านวังลูง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีการรวมตัวกันเป็นชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านวังลูงจาก 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 6 เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม